

NAFARROA HIZKUNTZA KARTOGRAFIAN

(Nafarroako euskal dialektologiaren berrikuspen kritikoa)

G. Aurrekoetxea

EHU

1. SARRERA

Nafarroako euskal hizkeren ikerketak zertan dauden azaldu nahi nuke le-
rro hauen bidez. Orain artean Komunitate Foraleko hizkeren gainean egin di-
ren ikerketen azterketa hau, gainera, ikuspegi kritiko batekin eginez.

Ezaguna da dialektologian ere mota askotako ikerketak egin daitezkeela
eta egiten direla; hizkera bati buruzko monografietatik abiatuz ikuspuntu ge-
olinguistikoa lantzen duten hizkuntza atlasetaraino.

Ikerketa mota bakoitzak metodologia eta prozedura desberdinak erabil-
tzen ditu, bai datu-bilketarako, eta baita datuen analisirako ere.

Hori dela eta lan-esparrua bitan bananduko dut: a) Nafarroako aldaeren
azterketetan kartografia erabili duten lanak, batetik; mapak erabiltzen dituzten
lanak, alegia. Eta b) Nafarroako hizkeren azterketa monografikoak.

Planteamendu hau Nafarroan arlo honetan egin diren lanen perspektiba
historikorik ez duenarentzat, edo Nafarroako euskalkiak aztertzeraz hurbildu
nahi duenarentzat interesgarri izango dela uste dut, batetik; eta, arlo hone-
tan ibiliarentzat ere onuragarri izango zaiola uste dut han-hor-hemen eta az-
ken 30 urteotan argitaratu diren lan nagusien erreferentzia aurkituko due-
lako.

2. NAFARROAKO EUSKARAREN LURRALDEA BARNE HARTU DUTEN LAN GEOLINGUISTIKOAK

Hizkuntza atlasgintza edo antzeko lanen egitasmoetan Nafarroako lurrak
behin baino gehiagotan izan dira arakatuak, hizkuntza ezaugarrien bila. Aipa-
gai ditugun lanok multzo desberdinetan sailkatu ditugu:

- a) Euskara biltzeko proiektu handiak
- b) Gaztelania biltzeko proiektu handiak
- c) Bestelako lanak
- d) Nafarroa osoa hartuz ezaugarri bakar edo gutxi batzuk baino ez dituztenak landu.
- e) Sintesiko lanak

Nafarroako euskararen sailkapenerako Bonaparteren sailkapena jarraituko da, nahiz aurretik eta batez ere atzetik beste sailkapen batzuk ere badiren. Bonaparteren sailkapena bi zentzutan gorde eta jarraituko dugu: euskalkien banaketan, alde batetik; eta euskalki, azpieuskalki eta aldaerak izendatzean bestetik. Izan ere bai bata zein bestea dira, bestelako proposamenak izan diren arren, oraindik modu «ofizialean» erabiltzen direnak. Euskaltzaindiak hala izendatzen ditu (1), *Orotariko Euskal Hiztegiak*, *Hiztegi Batuak* zein gainerako Euskaltzaindiaren argitalpenek ere izendapen horiek eta saiekapen hori erabiltzen dute. Bidezkoena ez eze arrazoizkoa ere dirudi erabilera horri jarraitzea da, beraz.

Besterik gabe, ikus dezagun Nafarroako euskalkien azterketarako egin diren ikerketa geolinguistikoen ekarria.

2.1. Erizkizundi Irukoitza (E.I.) (2)

Euskara biltzeko era honetako proiektuen artean lehena *Erizkizundi Irukoitza* (E.I.) dugu. Resurrección María de Azkue izan zen proiektuaren sortzaile eta bultzatzaile nagusia. 1921ean, hizkuntzaren batasunari buruzko erabakiak hartzen hasteko datu fidagarriak izateko, galdesorta baten bidez datuak biltzeko eritasmoa aurkeztu zion Euskaltzaindiari.

Hau da euskararen eremu osoan (Nafarroa barne) euskarari buruzko datuak jasotzeko egin den lehen inkesta geolinguistikoa, Bonaparte printzearena ezin baita hartu inkesta geolinguistikotzat.

Ondorengo urteetan egin ziren inkestetatik gutxi batzuk baino ez zuten argia ikusi *Euskera* agerkarian (1922tik 1930ra bitartean). Baina 1984an A. M. Echaidek paratu zuen argitalpen osoa, bi liburukitan.

(1) Hona hemen izendapenok: Arabako euskara, bizkaiera, gipuzkera, lapurtera, zuberera, (goi) nafarrera zein (goi-) nafarrera, eta (behe) nafarrera nahiz (behe-) nafarrera.

(2) A. M. Echaide (arg.), 1984, *Erizkizundi irukoitza / triple questionnaire (euskara 1925)*, Iker 3, Euskaltzaindia, Bilbo.

Ez naiz gehiegi luzatuko proiektu honen inguruko gorabeheretan xehetasunak argitaratuta baitaude eta oso eskuragarriak baitira. Bakar batzuetara baino ez naiz mugatuko.

2.1.1. *Galdesorta*

Galdesortak hiru atal ditu: fonetika (52 ezaugarri-136 galdera), morfologia (69 ezaugarri eta 245 galdera) eta lexikoa (68-117). Guztira 189 ezaugarri eta 498 galdera biltzen ditu.

2.1.2. *Inkesta-lekuak*

Egitasmo honek izan duen historia dela eta bildutako datu asko galdu egin dira. Guztira 260 herritako jaso baziren ere, 172 herritakoak baino ez dira gordetzen. Hona hemen lurraldeka:

- Bizkaia: 70 gordetzen dira eta 30 galdu dira.
- Araba: 10 gordetzen dira eta 1 desagertuta
- Gipuzkoa: 59 gordetzen eta 20 galduta
- Nafarroa: 28 gordetzen eta 44 galduta
- Lapurdi: 10 gordetzen eta 2 galduta
- Nafarroa Beherea: 5 gordetzen dira eta 1 galdu da
- Zuberoa 3 argitaratu dira eta 1 galduta

Beraz, Nafarroan jasotako datuetarik %40 eskas ezagutzen da. Hala ere Nafarroan zehar egin diren bilketak kontuan izanik, gainerako proiektu gehienetan baino herri gehiagotako datuak eskaintzen ditu oraindik ere.

2.1.3. *Inkestak*

Inkestak 1922tik 1925era bitartean gauzatu ziren. Datu-bilketan ibili ziren inkestagileak oro har garaiko euskaltzain, Euskaltzaindiaren hurbileko eta euskalgintzan aritutako jendea izan zen. Nafarroan parte hartu zutenak ondoak izan ziren:

- Polikarpo Iraizoz izan zen inkesta gehien egin zituena, guztira 10 inkesta egin zituen (Betelu, Lekunberri, Lezaeta-Azpiroz, Irañeta, Arbizu, Etxarri-Aranatz, Olazagutia, Uharte-Arakil, Ituren, Zubieta)

– Etxalarko Eusebiok 7 inkesta (Olo, Donamaria, Osteritz, Arrieta, Oroz-Betelu, Iriberrri (Aezkoa), Eskarotze)

– Angel edo Aingeru Madariagak 3 inkesta: Nabaz (Txalapen), Gartzaron (Basaburua)

– Azkuek 5 inkesta (Aldaz, Bera, Arrieta, Abaurrepea, Iriberrri) (3)

– Damaso Inzak 4 inkesta (Beruete, Iragi, Uztarrotz, Urzainki)

Ikus daitekeenez, datu-bilketan aritutakoak jende prestatua zen oso; Polikarpo Izaizoz, Azkue eta Damaso Inzak ez dute aurkezpen beharrik, oso ezagunak baitira. Ez dira orde, hain ezagunak beharbada, Etxalarko Eusebio eta Angel edo Aingeru (bietara izenpetzen baitu) Madariaga.

Etxalarko Eusebio Lekarozen bizi izandako fraile kaputxinoa izan zen eta besteak beste ondoko lanen egile dugu: «Disertación sobre el análisis e interpretación de los nombres toponímicos vascos» (4), «Palabras vascas en monumentos romanos» (*Yakintza*, 1933; 1934, 1935), «Voces vascas en los Fueros de Navarra» (*BCMN*, 1920, XI eta XII) edo «El canto de Lelo, el canto de los cántabros» (*BCMN*, 1925 XVI eta 1926 XVII). Formazio handiko pertsona baten aurrean gaudela ezin dugu ukatu.

Angel edo Aingeru Madariaga (Bermeo 1893-) frantziskotarra, ere ez zen hasi berria euskalgintzan eta kultura munduan. Besteak beste «Escritores [franciscanos] en euskera» (*Seráfica Provincia de Cantabria*, Aránzazu 1935, 168-179), eta liburu gisa *Escritores franciscanos de la provincia de Cantabria*, «Euskerearen bakuntzeaz» (*Euskera* 1922, III-1, 58-61) idatzi zituen (5).

Honek erakusten digu E.I.-rako datu-bilketan Nafarroan jende aditua aritu zela, gainerako kasuetan bezalaxe.

2.1.4. *Emaitzak*

Datu guztiak, esan bezala, bi liburukitan argitaratu dira. Lehen liburukian galdesorta, lekukoak eta erantzunen zerrendak, erantzunen tipologiaren arabera sailkatuta, azaltzen dira; bigarrenean mapak. Guztira 350 mapa egin dira.

Mapak zenbakien bidez daude eraikita; lehen liburukian galderaz galdera erantzunen zerrenda azaltzen da. Zerrenda honek hiru ezaugarri biltzen ditu:

(3) Datuek erakusten dutenez Iriberrin inkesta bi egin ziren: bata Azkuek eta bestea Etxalarko Eusebiok.

(4) in Carreras y Candi, *Geografía general del País Vasco-Navarro*, Vol IV, «Provincia de Navarra», T. I, 1049-1099.

(5) Datuok Euskaltzaindiko Azkue Bibliotekako langile finei esker lortu ditut, bihoazkie hemendik eskerrik beroena.

erantzunak, erantzunari dagokion kodea eta erantzunak jaso diren herrien kodeak. Erantzunen kodeak hizki bat eta, batzuetan, zenbaki batez daude eraikita; kodeok A hizkirekin hasten dira eta behar adina hizki agertzen dira. Herrien kodea zenbaki baten bidez jaso da. Herrien kodea beti finkoa da, galdera guztietan bera. Mapetan erantzun bakoitzari dagokion kodea agertzen da herriari dagokion puntuxuaren ondoan. Herriak puntu batez markatzen dira mapan eta ez da dagokien zenbakirik agertzen.

2.1.5. *Lanaren balioa*

Balio handiko datuak eskaintzen ditu argitalpen honek. Euskarari dagokionez lehen datu-bilketa geolinguistikoa da, gorago esan bezala. Ahozko hizkerari buruz ezagutzen diren lehen materialak dira. Eta ondorengo urte askotan ere ez da izango horrelako lanik. Izaera honek berez duen garrantzia handiagotu egiten du.

Dena den, datu-bilketa aberats hau ez da parekatu behar garai hartan Europan egiten hasiak ziren hizkuntza atlasekin. Bai planteamenduan, bai helburuetan, bai metodologia eta prozeduretan desberdinak dira eta ez datoz bat bi egitasmoak.

Datuen argitalpenari dagokionez, nire uste apalean argitalpen motak asko baldintzatu du lanaren erabilpena. Zaila da halako datu kopuru handia behar bezala argitaratzea, baliabide egokiak ez diren bitartean. Kasu honetan holako zer-bait ez ote den izan beldur naiz. Eta egia esan behar bada, nire ustez ez da asmatu argitalpen mota egokienarekin. Bi liburukitan argitaratzeak eta hitzen edo ezaugarrien hedaduraz ohartzeko bata bestearekin irakurri behar izateak ez du laguntzen datuen irakurketa geolinguistikoa erraztasunez egiten. Liburuki bakar batean argitaratu izan balitz askoz ere erabilpen handiagoa izango zuelakoan nago.

Bestalde, mapen irakurketa ez da modu errazean egiten, mapetan herrien koderik ez azaltzeak oraindik zailago egiten du irakurketa.

Lagungarri izan zitekeen mapak eraikitzeko oinarrizko datuak leienda batean ipini izan balira.

2.2. A. M. Echaideren *El euskera en Navarra: encuestas lingüísticas* (6)

Nafarroako euskal hizkerak hartzen dituen ikerketa geolinguistikoa egin zuen Ana Mari Echaidek 1965-1967 bitartean. Mitxelenak aholkatuta hasi zuen lana A. Marik eta «Euskararen Hizkuntz Atlas» egiteko prestaketa moduko bat egitea zuten buruan.

(6) Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1989.

2.2.1. *Lanaren ezaugarriak*

Erabilitako galdesortak 301 galdera biltzen ditu. Galdera gehienak lexi-koari buruzkoak dira (268 galdera); hala ere baditu gramatikazkoak ere (33 galdera), nahiz denetan ez den garbi galderaren helburua lexikoa ala ezaugarri gramatikal bat den. Horien artean kokatzen dira, adibidez, lehen bi galderak: 1. «tengo agua», 2. «no tengo agua».

Lexikoari dagozkionetan, bestalde, lexiko orokorra biltzen da: astegunak, hilegunak, urteko jaiak, giza-parteak, sendia...

Inkesta-bilketa 72 lekutan egin bazen ere, 60 herritako datuak baino ez dira argitaratu.

Berriemaileen ezaugarriak dialektologia tradizionalan erabiltzen direnak dira: proiektu honetan 50 urte baino gehiagokoak aukeratu ziren. Eta, salbuespenak salbuespen, herri bakoitzeko berriemaile bat, hizkuntza atlasetan ohikoa den legez.

Emaitzak zerrendetan argitaratu dira. 301 galderatako erantzunak biltzen dira herriz herri sailkatuta Errokaritik hasiz hurrenkera geografikoa jarraituz ordenatuta. Ez da, beraz, lan kartografikorik egin.

Erantzunak transkribatzeko alfabeto fonetikoa erabiltzen du; Euskaltzaindiak Dialektologiari buruzko III. jardunaldietan (Markina 1983) erabakitakoa, hain zuzen ere.

2.2.2. *Lanaren balioa*

Aberastasun handia biltzen da 301 galderotako erantzunetan. Aberastasun hau maila desberdinetan sailka daiteke. Ezaugarri batzuk aipatzearen lexiko eta fonologiako bakar batzuk aipatuko ditut:

a) Lexikoan

- Jada egiten ez diren edo galduz doazen bizibideetako hitzak (adibidez, 124. Galderan ‘requesón’ eta 125.ean ‘cuajada’) galdetzen dira. Lehenengoan *errekesona* mailegatuaren ondoan *senberona* eta bere aldaerak agertzen zaizkigu; 125.ean aldiz *gaztanbera*, *kallatua* eta *mamia*. Garrantzitsua da bizitza eta kultura tradizionala biltzen duten lanetan bi kontzeptu hauek ongi bereiztea. Izan ere, bizimodu tradizionalaz ondo jabetzen ez denak ez duelako desberdintasunik atzematzen.
- Euskararen eremuan agertzen diren hitz guztiak biltzen dira Nafarroako eremuetan galdera batzuen erantzunetan. Hori gertatzen da adibidez «139 carro»-ko erantzunetan: Euskal Herri osoan agertzen diren hitzak biltzen dira Nafarroan bakarrik, Euskal Herriaren bilduma bat balitz be-

zala (*karroa*, *gurdi* eta *orga*). Berdin gertatzen da *emazte*, (*e*)*masteki*, (*e*)*makume*, *andre* 188. galderan ‘mujer’ adierazteko; edo (*e*)*mazte* eta *andre* «189.eko ‘esposa’ kontzeptuko erantzun bakarretan (Anueko Etulaingo *nere atxoa* salbu).

- Hitzen aldaera edo forma zaharrak ere biltzen dira lan honetan: horietakoak dira adibidez *bida-bide-bira* (35 herritan), *irur* eta *laur* (Ekialdeko 7 herritan).

b) Fonologian:

- Arau fonologiko batzuen kate-maila erdi-galduak aurkitzen dira erantzunen artean. Eufonia bokaliko edo arau morfonologikoen kontuan ere lurralde batzuetan dokumentatu gabe dauden burutzapen batzuk aurkitzen dira: ezaguna da, adibidez, *-i* bokalez amaitzen diren hitzei *-a* artikulua eranstea sortzen diren hots egokitzapenak. Burutzapen ezagunen artean agertzen dira *-ia*, *-ie*, *-ixa*, *-ixe*, *-iya*, *-iye* eta *-i*. Azken honetara heltzeko dokumentatzen zaila den *-ii*, emaitza ere aurkitzen da; hain zuzen ere 131. galderako erantzunen artean *afarií* aurkitzen dugu Beruete, Baraibar eta Oderitzen.
- Edo Nafarroako ekialdean (Zaraitzun) baino aurkitzen ez den *-a + -a > -ara* arau morfonologiko ezaguna beste behin ere dokumentatuta azaltzen zaigu: *gamintara* (143-Iz-Esp-Ja), *sartágiará* (146-Iz)

Beraz, balio handiko datuak dira ikerketa honetan argitaratu direnak eta Nafarroako euskararen errealitatea ezagutzeko ezinbestekoak.

2.3. Euskalerriko atlas etnolingüistikoa (EAEL) (7)

Euskalerriko atlas etnolingüistikoa-EAEL deitutako proiektua abiatu zuen Aranzadi Zientzia Elkarteko Etnologia Mintegiak 1975. urtean. Datuen argitalpena bi liburukitan egin da: lehenengoa 1983an eta bigarrena 1990ean.

2.3.1. Proiektuaren ezaugarriak

Lantaldea: Fermin Leizaola koordinatzaile zela M. Egaña, K. Artola eta J. Jose Arbelaiz aritu ziren talde teknikoan.

(7) F. Leizaola (koord.), *Euskalerriko atlas etnolingüistikoa - EAEL*, I. liburukia 1983, II. liburukia 1990, Aranzadi Zientzia Elkartea, Donostia.

Galdesortak 570 galdera ditu eta Marcel Cohen-ek hizkuntza desberdinean aplikatzeko prestatutako *Questionnaire linguistique* delakoa da.

Inkesta-lekuak: euskararen eremu osoa hartzen duen proiektu honek 190 inkesta-lekutako datuak bildu ditu, baina 80 herritakoak baino ez dira argitaratu. Lurraldeka herriak hauek dira:

- Bizkaia: 13 herri
- Araba: 3
- Gipuzkoa: 18
- Nafarroa: 26
- Lapurdi: 7
- Behe Nafarroa: 6
- Zuberoa: 7

Inkestagileak: egitasmo honetako datu-bilketan jende askok hartu zuen parte. Hauen artean denetarik aurkitzen bada ere, nagusiki ikasleen bidez jasotako datuak dira. Nafarroan, esaterako, 41 inkestagilek hartu zuten parte. Gehienek, gainera, herri bakarreko datuak jaso zituzten. Baina badira salbuespenak; hauen artean Koldo Artola aipatu behar da (13 inkesta egin zituen); Koldo Artola, formazioz hizkuntzalaria ez bada ere, inkestagintzako sekretu guztiak ezagutzen dituela esan behar da, datu-biltzaile bikaina baita, bere argitalpenetan erakutsi duen bezala. Inkestagileen artean entzute handiko beste bakan batzuk ere agertzen dira: horien artean aurkitzen dira Sánchez Carrión eta Mariano Izeta.

Datuak bi liburukitan argitaratu dira: bietan sistema bera erabili da: ezkerreko orrialdean mapa eta leienda, eskuinekoan erantzunen zerrenda. Mapa ikurren bidez eraiki da. Erantzunen zerrenda herrialdeka eratuta aurkezten da.

II. liburukian, eranskin gisara, «Etnotestu linguistikoak» izenburupean herriz herri gai desberdinez bildutako testuak agertzen dira. Bonaparte printzearen sailkapenari jarraituz euskalki, azpieuskalki eta hizkera edo barietate guztietako testuak bildu eta argitaratu dituzte. Guztira 55 herritako testuak agertzen dira. Euskararen eremuaren mapa gaurkotua ere argitaratu dute liburuki honetan.

2.3.2. *Lanaren balioa*

Izan dituzten arazo guztien gainetik eta izan dituzten kritika guztiak albo batera utziz (8), esan daiteke ezer baino lehen, datu berriak agertzen zaizkigula eta alde horretatik urrats berria dela gure hizkuntzaren ezagutzarako.

Datu interesgarriak eta probetxugarriak agerrarazten dituztela ezin da ukatu. Hala ere, proiektuaren ibilbidean izan zituzten arazoak, taldearen aldaketak, inkestagile ez profesionalak aritzea, datu-bilketarako metodologia zehatza ez ezartzea (alfabeto fonetikoak, erantzunen zehaztasuna eta egokitasuna...) datuak kontuz hartzera gonbidatzen gaituzte. Zenbait kasutan datuen ziurtasuna zalantzan izateak ez dio proiektuari balioa kendu behar, baina ezin dio inolaz ere inori fidagarritasun osoz erabiltzeko zilegitasunik eman behar. Egokitzat jo behar da, alabaina, datuak frogatzeko edo beste ikerketa batzuetan jasotakoan alboan ezartzeko duen balioa.

Dena den, irakurketa geolinguistikorako baliagarri gertatzen da, bestek beste, adibidez, J. Allières-ek lan hau erabiliz egindako lanetan erakutsi legez.

2.4. Euskararen Herri Hizkeren Atlas (EHHA) (9)

Euskaltzaindiak 1993an abiarazi zuen, *Euskal Herriko Hizkuntza Atlas EHHA* izenarekin, gaur egun *Euskararen Herri Hizkeren Atlas EHHA* deitzen den proiektua.

2.4.1. *Proiektuaren ezaugarriak*

Egitasmo honek lortu du Euskal Herrian inoiz egin den datu-bilketarik handiena. Euskararen lurretako hiru administrazio esparruak hartzen ditu: Euskadiko Komunitate Autonomoa, Nafarroako Komunitate Forala eta Pirineo Atlantikoetako euskararen lurralde historikoak.

Egitasmoak 2.875 galdera dituen galdesorta erabili du 145 herritan. Hauerarik 27 herri Nafarroako Komunitate Foralean kokatzen dira.

(8) Ikus adibidez, J. Elortza / J. L. Ormaetxea, 1995, «EAEL eta Arrasateko hizkera», in R. Gómez / J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua* (Donostia, 1991ko irailak 2-6), ASJUren Gehigarriak-XXVIII, Donostia, 479-494.

(9) G. Aurrekoetxea / X. Videgain, 1987, «Euskal Herriko Hizkuntza Atlasaren ezaugarri nagusiak», in *II. Euskal Mundu Biltzarra*, 2.II, 457-462; G. Aurrekoetxea / X. Videgain, 1988, «Euskal Herriko Hizkuntza Atlas 1987an», *Euskera* XXXIII, 625-632; G. Aurrekoetxea. / X. Videgain, 1989, «L'atlas linguistique du Pays Basque. Euskal Herriko Hizkuntza Atlas», *Bulletin du Musée Basque* 1. trim., 495-510; G. Aurrekoetxea / X. Videgain, 1990, «Euskal Herriko Hizkuntza Atlasari buruzko zertzelada batzu», *Karmel* 193, 44-48.

Inkestak 1986. urtean hasi eta 1992an amaitu ziren. Nafarroan datu-bilketan lau ikertzaile aritu dira: A. M. Echaide, Koro Seguroa, Izaskun Etxebeste eta Gotzon Aurrekoetxea. Lauok jarraitzen dute oraindik ere EHHako lanetan, dedikazio eta zeregin desberdinekin bada ere.

Aurreko egitasmoetatik bereizten duen EHHako datu-bilketaren ezaugarri bat inkestak osoki grabatu izana da; Nafarroan 670 ordu inguru grabatu dira. Honek inoiz Nafarroan egin den datu-bilketa sistematiko handiena dela esan nahi du. Baina datu-bilketa honek badu beste ezaugarri bat oraindik garrantzitsuagoa egiten duena: bilketan jasotako guztia audioan jaso dela, hain zuzen ere. Material audio hau, CD-tan ezarria, Azkue Bibliotekan jarri du ikertzaileentzat eskuragarri Euskaltzaindiak. Informazio hau guztia euskararen ikerketan aurreratzeko bildu zen eta helburu horrekin erabiltzea aldarrikatzen dugu, biltzean izan zuten helburuz kanpoko erabilerak gaitzetsiz.

Datu-bilketa era honek, aurreko guztiak gutxietsi gabe, ikertzaileak datu bat ere ez duelako gutxietsi behar, geolinguistikan duen garrantzia aipatu nahi nuke hemen. Izan ere, aurrerantzean egin daitezkeen ikerketa askoren atek irekitzen dituelako.

Oraindik lehen liburukia ere argitaratu ez den arren, Euskaltzaindian lanean diharduen EHHA lantaldeak dagonekoz 4. liburukia amaitzeaz du une honetan.

Egitasmo honek berrikuntza handiak dakartza hizkuntz kartografiara. Bi azpimarratu nahi nituzke aurkezpen labur honetan:

- Inkesta-metodologia. Metodologia hau erabiliz bi motatako informazioa bildu da: a) informazio-emaileak galdera bati emandako erantzunak; eta b) inkestagileak herrian erabiltzen diren galdetuz proposatutako hitzak; hots, lekukoak bere kaxa emandako erantzunak eta proposatutako en arreean izan duen jarrera landu da. Halaber, informazioa bi euskarritan erabil lezake: material audioa kontsultatuz edo transkribapenak erabiliz. Bestalde, erantzunez gain, galderen eta erantzunen inguruko datu eta kultura tradizionalari dagozkion ezaugarriekin testuak ere bildu dira.
- Mapagintza. Mapak egitean bi irizpide erabili dira: datuak hizkuntz interpretazio batekin lagunduta eta interpretazio kartografiko batekin argitaratzea. Hizkuntz interpretazioa galdera batean jasotako erantzunak multzokatzean erabiltzen diren irizpideek eragindakoa da. EHHAn ez dira erantzunak jaso bezala maparitzen; irizpide batzuk jarraituz datuak multzokatu egiten dira lematizazioa deitzen den prozedura baten bidez. Lematizazio honen emaitza da mapetako leienda egiten duena. Mapak eraikitzean, hizkuntz atlasetako kartografia ereduak alde batera utziz, berrikuntzak dakartza EHHAk. Mapen oinarria hizkuntza eremuak dira, zeinetan lema bakoitza kolore batez marrazten den. Lortzen den mapa ohikoa baino irakurgarriagoa da. Esaten dudana egiaztatzeko erkatu bai-

no ez dago ALEANReko mapak eta EHHAk ekoiztu dituenak desberdintasuna ikusteko.

2.4.2. *Lanen egoera*

Hizkuntza atlasgintzan zeregin desberdinak burutu behar izaten dira. Hats handiko ikerketetan bezalaxe, denbora asko eskatzen duten lanak izaten dira egin beharrekoak: datu-bilketa, datuen informatizazioa eta argitalpena prestatzea.

EHHAn datu-bilketa amaitu ostean, datuen informatizazioa eta argitalpena prestatzea modu kateatuan egitea erabaki da: une honetan oraindik datuak informatizatzen ari garen bitartean, jada informatizatuta daudenen argitaratze-lanetan dihardu lan-taldeak.

Datuak informatizatzeke %30 gelditzen da une honetan. Aldi berean, aurreikusten diren 10 liburukietatik laugarren liburukiaren prestaketa-lanetan ari dira.

2.5. Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI) (10)

Espanian burutu den lehen hizkuntza atlasaren egitasmoa gerra aurrean sortu zen. Tomás Navarro Tomásek gidatu zuen gerra sortu arte. Sakabanatu ziren lanak bildu ostean lehen liburukia, Fonetikari buruzkoa, 1962. urtean argitaratu zen. Argitaratu den liburuki honek 75 galdera biltzen ditu.

Galdesorta bi ataletan bananduta dago: I. atalak (fonetika, morfologia eta sintaxia) 411 galdera biltzen ditu, zeinetatik 281 hitz isolatuak diren eta gainerako 130 esaldi laburrak. II. atalean (lexikoa eta etnografia) bi galdesorta daude: II G (417 galdera) eta II E (833 galdera). II E galdesorta da nagusiki erabili zena.

Inkesta-lekuak: Penintsula osoa hartzen du, «las tres lenguas románicas de la Península Ibérica» (ALPI-ren sarrera) besarkatuz. Baina ez zituzten Penintsulako lurralde guztiak aztertu eta Penintsulaz kanpoko lurralde batean, Rosellónen, ere bildu zituzten datuak («Si bien el Rosellón pertenece a Fran-

(10) ALPIko metodologiaz bibliografia: Navarro Tomás, «The linguistic Atlas of Spain and the Spanish of America», *Bulletin of the American Council fo Learned Societies* (Washington, 1944), 68-74; L. Rodríguez Castellano, *El Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)*, Archivum (Oviedo, 1952), II, 288-296; M. Sanchis Guarner, *La Cartografía lingüística en la actualidad y el Atlas de la Península Ibérica*, CSIC, Monografías de Ciencia Moderna 43 (Madrid, 1953), 74 orr; eta «Cartografía Lingüística Catalana», *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica. Actas y Memorias II* (Barcelona, 1955), 647-654; L. F. Lindley Cintra, «Enquêtes au Portugal pour l'Atlas Linguistique de la Péninsule Ibérique», *Orbis III* (1954), 417-418.

cia desde el siglo XVII, ha sido incluido en el ALPI, puesto que en él es el catalán la lengua autóctona», ídem). Baina Penintsulako bi eremu utzi zituzten bilketatik kanpoan: Aran «(...) aunque el Valle de Arán se encuentra en territorio español (provincia de Lérida), ha quedado excluido del ALPI, pues su habla vernácula, el aranés, es un subdialecto gascón y pertenece a la familia galorrománica» (ídem) eta euskara, «Como el ALPI estudia las lenguas peninsulares románicas, fuera de él ha quedado el vasco, lengua no indoeuropea con problemas particulares, que requiere un atlas lingüístico y etnográfico propio; se incluyen en el ALPI, sin embargo, algunos puntos de las zonas históricas del vasco, en que hoy solamente, o casi solamente, se habla castellano» (ídem). hauen artean kokatzen dira 4 Araban eta 1 Bizkaian eta 5 Nafarroan.

528 inkesta-leku biltzen ditu guztira ALPI-k: 156 galego-portugesaren eremuan, 276 gatzelaniakoan, 96 katalanean.

Nafarroan 5 herri aukeratu ziren: Goñi (600), Orisoain (601), Arguedas (602), Uscarrés (603) eta Itzazu (604). Nafarroako lurraldeetan inkestagintzan Espinosa, Castellano eta Sanchis Guarner aritu ziren.

Berriemaile pertsona zaharrak aukeratzeko joera izan zuen proiektuak, baina ez zaharregiak; bertan jaiok eta gurasoak ere bertakoak zituztenak, gutxi bidaiatuak eta inoiz kanpoan bizi gabekoak eta gizonezkoak, gehienki nekazaritzaz ari delako nagusiki galdesorta.

Argitalpenaz, Balbín-en zuzendaritzapean, Sanchis Guarner arduratu zen: erredaktore taldea koordinatzen, mapak egiten eta probak zuzentzen.

Argitaratu den liburuki bakarrean (fonetikari buruzkoa) mapak alfabetikoki ordenatuta agertzen dira. Egiaz, ez da liburukia, oso tamaina handiko argitalpena baizik, oso desegokia eta erabiltezina, ez apaletan, ez fotokopia makinetan sartzerik ez duen horietakoa da.

Nafarroan jasotako datuetan ba ote euskarazko erantzunik? Egia esan, oso informazio gutxi dago erantzunen artean euskarari dagokionez. Argitaratu diren 75 mapetatik 3tan baino ez da euskarazko zerbait jaso. Mapok 3.a, 7.a eta 11.a dira:

Hala, 2. mapan 'denominación de los habitantes': Goñin (600 puntua) «goñikos» eta Itzaltzun (604 puntua) «izalzuarras» jaso dira; 7.ean ('abrevadero') Goñin, Orisoain-en (601), Uzkartzen (603) eta Itzaltzun «aska» jaso da eta Arguedas-en «pila»; 11.ean 'aguijón (de la abeja)' Orisoain-en «etzen».

Ez da liburuki gehiago argitaratu orain artean. Proiektua alboratua izan zen eta materialak sakabanatuta gelditu ziren. Berrikitan David Heap kanadiarra proiektua berreskuratze lanetan ari da eta bildu dituen materialak interneten jarri asmo ditu. Baina hori proiektuaren geroan sartzea da eta ikusi beharko litzateke erantzunen artean euskal hitzik agertzen den.

2.6. Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y la Rioja (ALEANR)

Nafarroako euskarari buruz askoz datu gehiago bildu ditu Manuel Alvarrek diseinatu eta, A. Llorente, T. Buesa eta E. Alvarren laguntzarekin, burutu zuen proiektuak. Datuak 12 liburukitan argitaratu dira (1979-1983).

Proiektu honen galdesortak 2.565 galdera izan ditu (fonetikaz 132, morfologiaz 117, sintaxiaz 93 eta lexikoaz 2.223).

Inkesta-lekuak: izenburuak dioen bezala, Aragoiko hiru probintzietako (Zaragoza, Huesca eta Teruel), Nafarroa, Errioxa eta Soriako lurrak, eta Guadalajara, Cuenca, Valentzia eta Castellóneko muga herriak hartzen ditu. Guztira 179 inkesta-lekutan jaso dira datuak. Horietarik 36 Nafarroan.

Inkestak 1963tik 1968ra bitartean egin zituzten hiru inkestagileren artean (M. Alvar bera, T. Buesa eta A. Llorente). 7 lekutan izan ezik gainerako guztietan inkestagile bakarra aritu zen datuak biltzen.

Atlas hau ere gaztelaniaren atlasa da, baina euskararen eremuan gaztelaniazko zein euskarazko erantzunak agertzen dira.

Galderen artean, eta kuriositate batzuk aipatzearren, bada galdera bat (5.a) zeinetan itauntzen den herrian egiten den hizkuntza zein den. Euskararen eremuan jasotako erantzunak ondokoak dira:

- Na100: Bera: euskara eta kastellano / basko eta erdara
- Na101: Goizueta: vasco, kastellano
- Na102: Arriba: vasco
- Na103: Arcos (Urantzia): euskera
- Na104: Arbizu: vasco
- Na105: Ziordia: castellano
- Na106: Olo: castellano
- Na200: Lekaroz: euskera, vasco
- Na201: Espinal (Aurizperri): castellano
- Na202: Egozkue: vasco, castellano (vasco: se habla poco)
- Na203: Erro: castellano
- Na204: Garaioa: azkuano
- Na205: Otsagabia: montañes
- Na206: Erronkari: ronkales, ronkaliarras
- Na300: Iruñea: castellano

Gainerakoetan «castellano» hitz egiten dela diote nagusiki, nahiz beste-lako erantzunak ere bildu diren; hala nola, *baturre*, *hablar basto*, *a lo bruto*, *hablar torzido*, *español*.

Hizkuntza atlas honetan euskarak duen presentzia norainokoa den eta zein garrantzia duen ez da oraindik modu sistematiko batean aztertu; hala ere, baditugu bide erakusgarriak diren lanak: horietakoen artean kokatzen dugu Asunción Martínezen artzantzari buruzko euskal lexikoaren azterketa (11).

3. EREMU DESBERDINAK BILTZEN DITUZTEN IKERLANAK

Lan geolinguistiko handi eta orokor hauez gain, badira eremu txikiago edo arazo konkretu bat edo batzuk baino landu ez dituztenak ere.

3.1. Horietakoen artean kokatzen dira Pedro de Yrizarren lanak. Euskararen eremu osoa kontuan hartuz adizki jokatupei buruzko egin duen lan ikaragarriaren lehen emaitza burutu zuen 1981. urtean argitaratutako *Contribución a la dialectología de la lengua vasca* liburu ezagunean. Ondoren zendu artean ekin dio aditza lantzeari euskararen aldaera guztietako aditz laguntzailea bilduz. Hegoaldeko nafarrerari dagokionez *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional* (2 liburuki), *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional* eta *Morfología del verbo auxiliar roncalés* argitaratu ditu, behe-nafarreran sartzen diren hegoaldeko Nafarroako hizkerez gain. Lan esker-ga da burutu duena, laguntzaile fin eta adituez baliatuz.

3.2. Iñaki Gamindek lan asko burutu ditu Nafarroako hizkeren gainean, Nafarroako Komunitate Foraleko eremu osoa nahiz eremu txikiagoak hartuz. Ikerketa lerro nagusienak aditza eta azentua izan ditu. Aditzari buruz *Aditza Ipar goi nafarreraz* (3 liburuki) da lanik biribilena. Azentuari buruz Nafarroako hizkeren sailkapena gauzatu du (Gaminde 1998). Lau eremu bereizten ditu:

- a) Bidasoa (Bera, Arano, Zugarramurdi)
- b) Mendebaldea-Sakana (Alli, Beruete, Olazagutia, Lizarraga, Lakuntza)
- c) Erronkari-Zaraitzu (Erronkari, Zaraitzu)
- d) Ekialdekoa (Amaiur, Ilarregi, Mezkitrit, Abaurregaina)

(11) «El léxico vasco del pastoreo en El Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja», *ASJU* XXXIV-2 (2000), 361-396.

3.3. Sánchez Carrión <Txepetx>ek 1974an *FLV*-en *esan / erran*-en muga goi-nafarreran ezarri zuen. Bere garaian esanguratsua gertatu zen lana, zalan-tzarik gabe (12).

3.4. UEUren babesean Txillardegik gidatutako *Euskal Dialektologiaren hastapenak* eskuliburuan ezaugarri fonologikoen eta fonetikoen hedadura aztertzen duten mapak eskaintzen dira. Nafarroari dagozkionak ondokoak dira:

- /j/-ren ahoskera
- bokal harmoniari buruzkoa
- Eufonia bokalikoak
- *r / s* alternantziak
- *itxe / etxe* eremua aztertzen duena

3.5. R. M. Pagolak 1992 argitaratu duen *Euskal Fonetika Nafarroan (Euskal Herriko Hizkuntza Atlaserako ekarria)* liburuan Nafarroako 20 herri-tako datuak eskaintzen dira, 20 iparraldeko goi-nafarrerakoak eta 1 lapurtera-koa, hain zuzen ere (Auza eta Laraintzar Ultzaman; Arrarats eta Beramendi Basaburua Handian; Goldaratz Imotzen; Beunza Atezen; Aniz, Amaiur, Gart-zain, Arraioz eta Oronoz-Mugairi Baztanen; Arantza eta Etxalar Bortzirietan; Oieregi Bertizaranan; Donamaria, Sunbilla eta Ituren; Eratsun Basaburua Txikian; Aldatz Larraunen eta Zugarramurdi). Galdesortak 291 itaun biltzen ditu.

Lanean mapa desberdinak erakusten ditu:

- Areatako mapak (guztira 55 mapa: 21 bokalei buruzkoak eta 34 konts.): «i»ren armonia bokaliko mugatu singularrean, «-o»ren armonia bokaliko mugatu singularrean, bustidura automatikoa, «rtz» / «st» ezaugarriaren muga; *ozkatu / autsiki* lexemen muga...
- Erantzunkako mapak: herri bakoitzean jaso den erantzuna ikurren bidez irudikatuta herriaren ondoan (II. liburuki osoa hartzen dute horrelako mapak, guztira 459 mapa).

3.6. Jaques Allièresek 1995an EAELeko datuekin izenburutzat «Euskal Herriko Atlas Etnolinguistikoz» duen lan bat argitaratu zuen, zeinetan 22 mapa sintetiko agertzen diren. Euskararen eremu osoa kontuan hartuz eta lexikoari dagokionez muga nagusi batzuek gain kontzeptuzko mapak ere argitaratu zituen.

(12) «Erran/esan en el área lingüística alto-navarra», *FLV* 17, 261-264.

4. MONOGRAFIAK

Ez da erraza hitz bakar batzuetan maila honetako lan mardulei buruz aritzea, ezta hau gunea horretaz jarduteko. Hemen nabarmendu nahi dena ondokoa da: badirela hizkera batzuk zeinek monografia onak dituzten eta badirela beste batzuk oraindik horrelako monografia baten zain dauden.

Aipamen hutsa eginagatik ere, ez dira lan guztiak maila berekoak eta horregatik beragatik aipamenetan ere bereizi beharra dago.

Arte eta molde desberdinetako lanak aurkituko dituzu ondorengo lerroetan: aztertzen duten gaiaren aldetik, ikuspuntu teorikoaren aldetik, ikerketaren sakontasunaren aldetik. Denek dute, hala ere, ezaugarri bateratu bat: sakontasun maila.

Elkarren segidan azaltzeak ez du esan nahi maila berean kokatzen ditugula; halako hizkeraren gainean honelako ikerketa burututa dagoela adieraztea da gure helburua, ez besterik.

Zerrenda honetan agertzen den lan bat baino gehiago dialektologia esparrutik atera ere izan da, hizkuntzalaritzari dagokion lana dela iritziz. Dialektologia hizkuntzalaritzaren barneko diziplinatzat aldarrikatzen dut; ez hizkuntzalaritzaz kanpoko zerbait. Eta ondorioz, hizkuntzalaritzaren aitzinamenduak eta marko teorikoek eragin zuzena behar dutela dialektologian ere uste dute-netarikoa nauzue. Ezinezkoa da dialektologia egitea hizkuntzalaritzaren marko teorikoak kontuan izan gabe edo horiez landa. Ez naiz arituko bada, beste norbaitek zioen bezala, dialektologia ona eta dialektologia txarra bereiziz. Nahiago dut dialektologia tradizionala edo ohiko dialektologia eta egungo dialektologiak aritzea.

Ez da bidezko dialektologiaren markoa hizkuntzalaritza historikoarekin bakarrik lotzea eta marko teoriko hori bakarrik erabiltzen zen garaietako metodologiarekin ikertzea. Hizkuntzalaritzak beste marko teoriko berri batzuk ere garatu ditu eta dialektologian ezin da horiek sortu ez balira bezala aritu. Hori aldarrikatzen zuten jada aspaldikoak diren Ø Panetan Weinreich (1954), Viaplana (1994), Trudgill (1984...), B. Newton (1972), W. Labov (1983), L. Campbell (1972) eta beste batzuk.

Zerbait bada fonologia ikertzean hizkuntz laborategirik ez erabiltzeko joera azken urteotako ikerketarik gehienetan, tresneria aspaldi garatuta dagoen arren eta euskarari dagozkion aplikazioak ere ezagunak diren arren. Honek Ø zer pentsa eman behar liguke diziplina honetan dihardugun profesionaloi.

G. N'Diaye eta P. Salabururen ikerketak izan dira bide urratzaile Nafarroako monografia dialektaletan; ez dira, haatik, molde horiek erabiltzen jarraitu eta bestelako moldez egin dira Nafarroan monografia gehienak, eskola jakin bati jarraiki. Hauetan datu eskaintza handia izan den arren, metodolo-

gian agian errepikakorregiak gertatzen dira eta ez da aurrerakuntza handirik nabari.

4.1. Geneviève N'Diayek 1970an argitaratu zuen bere *Structure du dialecte basque de Maya* tesi-ikerketak. André Martinet-en ikasle izanik, bere maisuak defendatzen zuen marko teorikoan garatu zuen Amaiurko hizkeraren azterketa. Urrats metodologikoak modu itxian jarraitutako ikerketak behar baino ospe txikiagoa izan du.

4.2. Pello Salaburuk 1984-an argitaratu zuen Baztango hizkerari buruzko bere tesi-lana. *Hizkuntzaren soinu egitura (hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: fonetika eta fonologia (1))* eta *Arau fonologikoak (Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: fonetika eta fonologia (2))* liburukietan.

Baztango euskalkiaz egin den deskribapen partzial baina sakona den hau berebiziko garrantzia duen ikerketa-lana da, garaiko hizkuntza teoria oinarritzat hartuz euskalki edo hizkera baten azterketa nola egin daitekeen erakusten du eta.

Lana partziala dela diogu fonologia baino ez duelako ikergaitzat hartzen, hizkuntzaren gainerako arloak albo batera utziz.

4.3. Orreaga Ibarrek 1994. urtean argitaratu zuen *Ultzamako hizkera* ikerketa-lanean Ultzama, Basaburua, Imotz, Atetz eta Anueko hizkeren mugak bereizteko mapak erabiltzen ditu. 40 mapatatik 8 fonologiar buruzkoak dira (geldituko / gelditiko, illera / illarra, bizkerra / bizkarra, abratsa, atra / abiatsa, atia, erran / esan, -st- / -rst- / -rtz-, joan /xoan...); 6 izen morfologiaz (semja / semeá / semii / semee, soroa / sorua, begié / begía / begié / begii, begiek / begiak / begik, -rendako / -rendako, -rentzat, -dik edo tik / -diken edo -tiken); 12 aditz morfologiaz (gaa-zaa-dee / gara-zara-dire, zaire / zaide / zaie / zait, dut-duk/n-du // txandaketa / dot-dok/n-do, dezakegu/-zu / dezakeguke/-zuke...); 5 lexikoaz (altziñe, gibela / aurre, atze, atzendu / aztu, bieli-igorri / bialdu-agindu, urrin / usai, legena / iela / elena); 9 sintesiko mapak (palatalizazioaren mapa Nafarroa eta Iparraldeko euskalkietan, sinkopa Nafarroa eta Iparraldeko euskalkietan, errotazismoa, ergatibo plurala -ek / -ak, lehenaldiko -n / Ø, iparraldeko goi-nafarrera bitan banatzeko proposamena: ekialdeko eta mendebaldeko goi-nafarrera).

4.4. Iñaki Caminok *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa* plazaratu zuen 1997an. Lan sakona zeinetan aezkeraren deskribapena sakonki burutzen duen. Aezkoako herri guztiak barne sartuz (Orbaizeta, Orbara, Aria, Hiriberri, Garralda, Aribe, Garaioa, Abaurrepea eta Abauregaina) eta hizkuntzaren arlo desberdinak deskribatuz (fonologia, izen morfologia, aditz morfologia eta sintaxia); eta azkenik, Aezkoako testu batzuk transkribaturik emanez.

Baina horrez gain, inguruko hizkerekin dituen harremanak lantzen dira: zaraitzuerarekin, goi-nafarrera eta behe-nafarrerarekin. Ez da argitarapenean hizkuntza ezaugarrien isoglosarik mapetan marrazten.

4.5. Mikel Olanok *Areso eta Leitzako hizkerak (bertako hitz eta historian barrena)* argitaratu zuen 1998an. Bertan egileak bi herriotako hizkeren ohiko deskribapen dialektologikoa egiten du. Azken partean, ia ehun orrialde-tan, jasotako testuak biltzen dira.

4.6. Eneka Maiz eta Iñaki Mundiñanok 1998an *Etxarrietatik Sakanera* deitu liburua argitaratu zuten. Bertan ezaugarri batzuek mapetan ezarri dituzte: dot / det / dut, asko /aski, bidali / igorri, bits / apar, domeka / igande, esnatu / i(r)atzarri, igo / itzego / igan, izara / maindire, ondo / ongi.

4.7. Orreaga Ibarrek *Erroibarko eta Esteribarko hizkera* argitaratu zuen 2000. urtean. Ohiko dialektologiaren ikusmoldearekin burututako ikerlan honetan zenbait mapa eskaintzen ditu Ibarrek: (g)au - (g)oi - (g)ura / au - oi - ura, nitze(n) / nitzen / nitza, dako / dio /dio-dako, dauzut / dizut...

4.8. Jose Luis Erdoziak *Sakana erdialdeko euskara* ikertuz bere ekarpena argitaratu zuen 2001ean. Bere tesi-lan honetan, nagusiki ondorioetan, ezaugarri baten ingurukoak zein mapa orokorrakoak agertzen dira, azter-eremua nafarrera barnean kokatzen duen proposamena egiteko.

4.9. Cabodevillak *Aetzen uskara* argitalpenean bertako gramatika (izen eta aditz morfologia), hiztegia (euskara-gaztelania) eta Mateo santuaren ebanjelioa aetzeraz biltzen ditu.

4.10. Aitor Aranaren *Zaraitzuko uskara (zaraitzuera ikasteko liburua)* izenburuak dioen bezala haran horretako hizkera ikasteko gramatika ordenatu bat da, bere ariketa eta guzti, hizkuntza bat ikasteko metodoa baino.

4.11. Jose Estornés Lasaren *Erronkariko uskara* bertako hizkera ikasteko liburu historikoa da, testu, kantu eta esaera batzuek hornitua.

4.12. R. Karasatorre, J. L. Erdozia eta E. Ulaiaarren *Etxarri-Aranatzko Euskara eta Arañaz Elkarteko Hiztegia* liburuak bi zati garbi biltzen ditu izenburuan azaltzen den bezala. Gramatikari dagokionez hizkeraren ezaugarrien deskribapen laburra eskaintzen da.

4.13. I. Caminok Goñiko hizkeraren gainean egindako lana ere aipagarri da arlo honetan. Hiru emanalditan deskribapen zehatza egiten du.

4.14. Estibalitz Montoyak Zugarramurdiko hizkera aztertu du oraindik argitaratu ez den bere doktorego tesian.

5. HIZTEGIAK

Hiztegiak hizkeren ikerketa monografikoetan leku gutxi izaten dute; molde honetako ikerketetan ohikoa da, bestalde.

Izate honek garrantzi handia ematen dio hizkera desberdinetako hiztegiak bildu eta argitaratzeari.

Arlo honetan ere aurreratu da azken urteotan Nafarroako hizkeren lexikoa biltzen.

5.1. Mariano Izetak *Baztango Hiztegia* liburuan txalogarria da hitzen sarrerak hautatzean erabili den irizpidea. Hiztegiaren egitura, oro har, gomendagarria da zeinahi argitalpenetarako.

5.2. Josu Cabodevillak *Aetzen uskara* argitalpenean aetzera-gaztelania hiztegia agertzen du.

5.3. Aitor Aranaren *Zaraitzuko hiztegia* liburua zaraitzuera-batua / batua-zaraitzuera hiztegia da. Hiztegiak 6.000 sarrera biltzen ditu, bakoitzaren jatorria zehaztuz eta adibideekin hornituta.

5.4. Eneka Maiz eta Iñaki Mundiñanok gorago aipatutako *Etxarrietatik Sakanerara* argitalpenean bertan erabiltzen diren hitzen zerrenda bat dakarte; «ez da, inolaz ere, hiztegi osatu bat, hitz aipagarri batzuen bilduma baizik» (153. or.). Hiztegi honen osagarri aldaera edo hitzen eremua zehazten duten mapak azaltzen dira. asko / aski, bidali / igorri, bits / apar, domeka / igande, esnatu / i(ra)tzarri, izara / maindire, ondo / ongi.

5.5. Erdoziaren *Sakana erdialdeko euskara* liburuko lexikoari dagokion kapitulua, alor semantikoka banandurik eta Sakana inguruko hizkerekin alderatuz agertzen dena, osatu egiten du *Sakana erdialdeko hiztegia* argitalpenak.

5.6. R. Karasatorre, J. L. Erdozia eta E. Ulaiarren *Etxarri-Aranatzko Euskara eta Arañaz Elkarteko Hiztegia* liburuaren bigarren zatian Arañaz elkarteko hitz erabilienak biltzen dira. Baina horrez gain, Elkarteko bereko (Dorreo, Unanue, Lizarraga, Arbizu eta Etxarri-Aranatz) etxe-izenak eta gainerako toponimo batzuk ere biltzen dira.

6. TESTUAK

Ezein hizkeratako testuak biltzeak ezin ukatuzko garrantzia duela esan behar da. Testuen bidez biltzen den hizkeraren eta hiztunen bizitzari buruzko ezaugarriak azaltzen dira. Arlo desberdinetarako izan daitezke baliagarri testuak biltzea; izan dadin filologiarako (bere zentzu zabalenean hartuta), izan dadin etnografiarako, izan dadin historiarako, zein beste alor batzuetarako.

Testuen bilketan garrantzi handia hartzen du testuok soinu eta bideo bidez jasotzea. Maiz ezkutatuta gelditzen da egiten diren ikerketan datu-bilketaren ezaugarriak eta datu zein testuen bilketan soinua baldintza egokietan biltzeak duen garrantzia ez da kontuan izaten.

Ondoan aipatzen diren argitalpenetan, salbuespenak salbuespen, ez dira soinuak argitaratu, nahiz jada arruntak diren CD bidezko argitalpenak. Ezer deitoratzen bada, ikuspuntu kritiko batetik, hori da hain zuzen ere. Akatsa bar-kagarria litzateke jasotako material audio hori fonotekaren baten esku utzita balego.

Ondoan Nafarroako hizkeren gaineko bilketetan jasotako testuak argitaratu dituzten liburuen zerrenda daukazu.

6.1. Patziku Perurenak *Leitzako errege erreginak (ahoz belarrirako urre altxorretan)* argitaratu zuen Ø 1996an. Leitzarrek ekoiztutako testuak (bertsoak eta beste), idatziak zein ahozkoak (hainbat berriemailerengandik jasoak) biltzen ditu liburu honetan.

Beti esan ohi da testu bilketak garrantzi handia duela herri baten kultura jasotzeko. Garrantzi handiagoa hartzen du ekimen honek Euskal Herrian gaur egun, bizimodu eta kultura tradizionalen bizi izandako belaunaldia galduz doakigun garai honetan. Horregatik bakarrik ere merezi du sentipen eta kultura hori biltzea.

6.2. Olanoren *Areso eta Leitzako hizkerak* lanean 21 testuz gain bildutako esapide eta esaera zaharrak dakartza, batzuek eta besteak gaika sailkatuta.

6.3. Euskalerrria irratia / Matias Múgicaren *Nafarroako euskaldunen mintzoak* (2 liburuki) 26 herritako testuak biltzen dira, ez arras dialektologian testuen transkribaketan erabiltzen diren irizpideak jarraituz, baina denak interesgarriak.

6.4. Zia taldeak argitaratutako *Berako erranera zaharrak* liburuan hainbat pertsonari jasotako atsotitzak jaso eta sailkaturik eskaintzen dituzte.

6.5. Pello Salaburuk *Baztango euskalkiaz* liburuan Bruno Etxenikek Bonaparte printzeari itzulitako testuak eskaintzen ditu. XIX. mende amaierako Baztango hizkeraren ezaugarriak zehazteko guztiz baliagarria da argitalpen hau.

6.6. Mariano Izetaren *Baztango kontuak* liburuan egileak ezagututako Baztango kultura islatzen du: kisu-labeak, inauteak, apostuak, ipuinak, bertso-kontuak, eta erramolde eta errainairuak.

6.7. Orreaga Ibarraren *Erroibarko eta Esteribarko hizkera* lanean jatorri desberdinetako testu batzuk biltzen ditu; bere urritasunean ederrak eremu horretako hizkeren ezaugarriez ohartzeko.

6.8. Aitor Aranaren *Zaraitzuko uskara* lanean 8 testu biltzen dira, bertako hiztunei jasoak.

6.9. R. Karasatorre, J. L. Erdozia eta E. Ulaiarren *Etxarri-Aranatzko Euskara eta Arañaz Elkarteko Hiztegia* liburuan 10 bat orrialdetan esaera zahar, kantu eta ipuin banaka batzuk azaltzen dira.

6.10. Nora Iriarte eta Maite Lakarrek herri kultura tradizionala jaso eta bertako hizkeraren berri emanez *Bortzirietan aditutakoak. Ahozko tradizioaren bilduma* liburua argitaratu dute.

7. SINTESI LANAK

Azkenik, galderakako mapak eta arazo edo ezaugarri baten inguruan sortutako mapak utziz sintesi lan baten ondorioz sortutako mapak aztertuko ditugu.

Mapa hauen eraiketakako erabili behar den metodologia desberdina da. Egia esan, ez dago metodo bakar bat. Nagusiki bi metodologia desberdin erabili dira Nafarroan.

7.1. Aurrekoetxea

Aurrekoetxeak 1992an Nafarroako hizkeren egituraketaren azterketa egin du. Horretarako A. M. Echaideren *El euskera en Navarra: encuestas lingüísticas (1965-1967)* laneko datuak erabili zituen, hots, lexikoa.

Bonaparte printzeak euskalkien mapa egitean erabilitako irizpideak fonetika eta morfologikoak izan arren, Aurrekoetxearen ondorioetan euskalkien sailkapena baliagarritzat jotzen da.

1999an entregatu baina oraindik argitaratu ez den gai honi buruzko bigarren ikerlanean Nafarroako hizkeren sailkapen berria aurkezten du. Nafarroa osoa bi eremutan banantzen du eta eremu bakoitza beste bitan:

- A eremua: Nafarroako ekialde osoa, Erronkaritik hasi eta Ultzamaraino.
 - A1 eremua: ekialdea
 - A2 eremua: Nafarroako erdialdea
- B eremua: Nafarroako iparraldea, Sakana eta Araitz.
 - B1 eremua: mendebaldea
 - B2 eremua: Iparraldea

Aurrekoetxeak sailkapen hau egiteko metodologia sailkatzaile eta estatistikoak erabili ditu, nagusiki dialektometria deitua izan den disziplinan erabiltzen diren prozedurak baliatuz: sailkapen automatikoa, kluster analisia...

7.2. Zuazo

Zuazok 1998an euskalkien mapa proposatzean Nafarroari dagokion lurraldea hiru eremutan sailkatzen du:

- Ekialdeko nafarrera: Zaraitzu hartzen duelarik;
- Nafarrera deituan Aezkoatik Bortziritara eta Goizuetatik Atetzera Malerrera eta Ultzamatik pasatuz, eta Sakana eta Burundako zatia sartzen du.
- Erdialdekoa deituan ohiko gipuzkerarekin batean Nafarroako Areso, Basaburua, Araitz, Larraun eta Imotz; eta hauekin batean Sakana eta Burundako zati bat.

Zuazok erabili dituen prozedura eta datuak eta Aurrekoetxeak erabili dituenak desberdinak dira:

- datuak: Aurrekoetxeak datu lexikalak bakarrik erabili ditu, Echaidek Nafarroako hizkerak aztertzeako egindako inkestan jasotako 301 galderatako erantzunak. Zuazok ezaugarri fonologikoak, morfologikoak, sintaktikoak eta lexikoak.
- Prozedurak: Aurrekoetxeak hizkerak sailkatzeko erabiltzen diren prozedura sailkatzaileak erabiltzen ditu, Zuazok, aldiz, aldez aurretik zehaztutako eremuetako ezaugarriak biltzen ditu eta eremuetako mugak zehazteko erabiltzen ditu.

Ez da unea ez lekua bi ikertzaileon arteko desberdintasunaz hitz egiteko edo eztabaidatzeko, nahiz pozik egingo nukeen hizkeren arteko distantziak eta hizkeren sailkapenari buruzko lanetan erabili beharko liratekeen irizpide eta prozedurez.

8. ONDORIOAK

Nafarroako euskal hizkeren ikerketan egindakoa asko dela esatearekin ez da gauza berririk esaten. Azken urteotan ikaragarri hazi da ikerketa kopurua eta maila berean ikerketen sakontasun eta kalitatea.

Ikerketak hizkuntzaren arlo desberdinetan kokatzeak aberastasun handia eskaintzen du. Ikerketa desberdinak sailkatzean batzuk hizkuntz atlasen metodologia erabiliz burututakoak dira, beste batzuk monografiatan kokatu dira (gehienetan herri edo hizkera baten gramatika biltzen da), badira hiztegiak eta badira, azkenik, testu etnografikoen bilketak.

Egindakoaren gainean ezer deitoratzen bada orain arteko argitalpenetan ahozko dokumentuak entzuteko moduko euskarrietan gutxi argitaratu izana da. Argitalpen klasikora jo da nagusiki eta ez dira egungo teknologiak erabili.

Sail bakoitzari dagokion mapa begiraturaz gero oharretan gaitzake, eremuei dagokienez, oraindik ikertu gabe dauden eremuak zein diren.

Asko dago, hala ere, egiteko Nafarroan hizkuntza kartografia arloan oraindik; adibidez, orain arteko ikerketan lan nagusien ildotik jarraituz falta diren eremuetako monografiak, hiztegiak zein testu-bilketak egiten jarraitu behar da. Hizkuntzaren gaineko arduraren politikoa dutenek lehentasunez bultzatu beharko lituzkete helburu horiek dituzten ikerketak.

Gabezien artean euskal hizkerak ikuspuntu soziolinguistikotik, orain artean, ez aztertu izana aipatu behar da. Dialektologiaren esparruan horrelako lanak aspalditxo hasi baziren ere, ez da euskal dialektologian ezer aitzinatu alor honetan. Ez da esan beharrik oso garrantzitsua dela jakitea zer gertatzen ari den belaunaldien artean, adibidez. Edo zein faktoreen arabera gertatzen den hizkuntza aldagarritasuna eremu honetan.

Aurrerantzean zaindu beharko litzatekeen beste aspektu bat hizkeretan zeharreko hots naturala entzuteko parada eskaintzen duten argitalpenak dira. Egingai diren ikerketetan material audioa kalitatez jasotzea bermatu beharko litzatekeen arazoa da.

Hizkeren sailkapena prozedura sailkatzaile estatistiko automatizatuak erabiliz egiteko dago oraindik. Hizkeren arteko distantziak neurtzeko baliabide teknologikoak eskura ditugun aro honetan hizkuntzalaritzan eta zertan esanik ez dialektologian erabiltzeko zilegatasuna eta beharra sentitzen dugu.

Bestalde, Nafarroa euskararen eremuaren erdi-erdian kokaturik agertzen zaigu, bihotz-bihotzean. Bai geografikoki eta baita euskararen aldaeren artean ere. Nafarroako eremuan biltzen dira sarri, gorago agertu bezala, euskararen aldaera guztiak, eremu hau baita bi muturrak lotzen edo uztartzen dituen. Horregatik oso garrantzitsua da Nafarroan biltzen diren aldaerak aztertzea, Nafarroako hizkerak zehatz aztertzea, euskararen aldaera desberdinen arteko loturak maiz hemen aurkituko ditugulako.

9. BIBLIOGRAFIA

ALLIÈRES, J., 1988, «L'Atlas Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa» et la dialectologie basque», in *II. Euskal Mundu Biltzarra. Euskara biltzarra*, II, Eusko Jaurlaritzak, Gasteiz, 367-374.

ALLIÈRES, J., 1995, «Euskal Herriko Atlas Etnolinguistikoa», in J.A. LAKARRA / R. GÓMEZ, *Euskal Dialektologiako Kongresua (Donostia, 1191ko irailak 2-6)*, ASJUren Gehigarriak-XXVIII, Donostia, 45-58.

AURREKOETXEA, G., 1992, «Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa», *Uztaro* 5, UEU, Bilbo, 59-109.

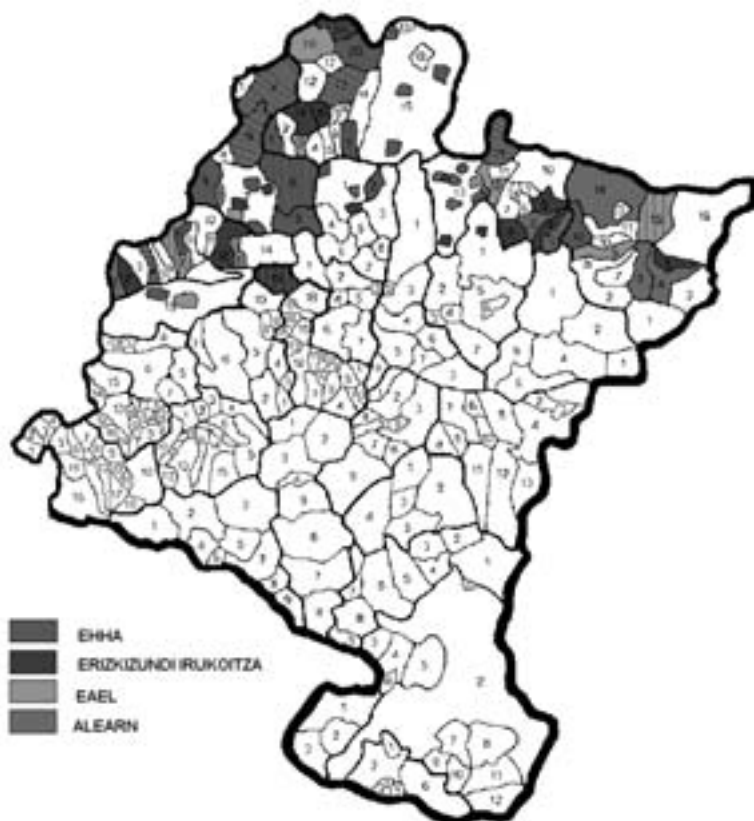
- AURREKOETXEA, G., 1999, «Nafarroako hizkuntz sailkapenaz», in Txillardegiri omenezko liburua (argitaratzeko).
- CAMINO, I., 1999, «Goñerriko hizkera», *ASJU* XXXIII-1, 5-78.
- CAMINO, I., 2000, «Goñerriko hizkera», *ASJU* XXXIV-1, 137-196.
- ECHAIDE, A. M., 1984, *Erizkizundi Irukoitza* (2 liburu), Iker 3, Euskaltzaindia, Bilbo.
- ECHAIDE, A. M., 1989, *El euskera en Navarra: Encuestas Lingüísticas 1965-1967*, Eusko Ikaskuntza (Hizkuntza eta literatura 8), Donostia.
- GAMINDE, I., 1998, «Nafarroako azentu ereduen sailkapena», *Nafarroako hizkerak, Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako Agiriak (Iruñea, 1997ko azaroaren 24-28)*, UEU, 23-48.
- MAIZ, E. / I. MUNDIÑANO, 1998, *Etxarrietatik Sakanerara*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- ZUAZO, K., 1998, «Nafarroako euskal hizkerak», in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, Udako Euskal Unibertsitatea,, Bilbo, 1-22.

1. Eranskina: Nafarroako sarea hats handiko lan geolinguistikoetan

HERRIAK	EHHA	E.I.	EAEL	ALEARN
Abaurregaina	4.26.		N-1	
Abaurrepea		170		
Aldatz		137		
Alkotz	4.17.			
Alli			N-2	
Aniz	4.18.			
Arbizu	4.2.	130		Na104
Arcos				Na103
Arriba				Na102
Arrieta		164		
Auritz			N-3	
Bera		142		Na100
Berute	4.10.	138		
Betelu		126		
Donamaria	4.15.	141		
Dorrao	4.3.			
Egozkue				Na202
Errazu	4.22.			
Erro				Na203
Erronkari				Na206
Eskaroze		167		
Esparza			N-4	
Espinal				Na201
Etxalar	4.16.			
Etxaleku	4.12			
Etxarri-Aranatz		131	N-5	
Etxarri-Larraun	4.6.			
Eugi	4.21.		N-6	
Ezkurra	4.9.			
Gaintza	4.4.			
Garaioa				Na204
Gartzaron		136	N-7	
Goizueta	4.8.		N-8	Na101
Igoa	4.11.			
Intza			N-9	
Iraberri			N-10	
Iragi		162		
Irañeta		129	N-11	
Iriberry		166		
Ituren		139		

HERRIAK	EHHA	E.I.	EAEL	ALEARN
Jaurrieta	4.27.			
Leitza	4.5.		N-12	
Lekaroz	4.19.		N-13	Na200
Lekunberri		127		
Lesaka			N-14	
Lezaeta-Azpiroz		128		
Lizarraga			N-15	
Lizaso		161		
Luzaide	4.25.		N-16	
Mezkiritz	4.24.		N-17	
NabazTxalapen		135		
Oderitz	4.7.			
Olatzagutia		132		
Ollo		134		Na106
Orotz Betelu		165		
Osteritz		163		
Otxagabia				Na205
Saldias			N-18	
Suarbe	4.13.		N-24	
Sunbilla	4.14.		N-19	
Sunbilla				
Uharte-Arakil		133		
Urdiain	4.1.		N-20	
Urrizola			N-21	
Urzainki		169		
Usi			N-22	
Uztarroze		168	N-23	
Ziganda			N-25	
Zilbeti	4.23.			
Ziordia				Na105
Zubieta		140		
Zugarramurdi	4.20.		N-26	

2. Eranskina: Nafarroa ikertu duten hats handiko hizkuntza proiektuak

3. Eranskina: Nafarroako hizkeren gaineko monografiak

4. Eranskina: Nafarroako hizkeren hiztegiak

5. Eranskina: Nafarroako hizkeren testuak

